

B İ B L İ Y O G R A F Y A

TÜRK SANAT TARİHİ İLE İLGİLİ YUGOSLAV YAYINLARI : II

Bir kaç yıl evvel *Tarih Dergisi*'nin bibliyografya kısmında, elimize geçmiş olan birkaç Yugoslav yayını tanıtmaya çalışmıştık¹. Türk hâkimiyeti devrinden kalan çok sayıda esere sahip bulunan Yugoslavya'da bilhassa son yıllarda bu anıtlar hakkında pek çok sayıda kitap ve makale basılmaktadır. Maalesef bunların çoğu elimize geçmediğinden, veya bir kısmını pek geç, ancak tesadüfen görebildiğimizden, bunların tam ve sistematik bir bibliyografyasını yapabilmemiz mümkün olmuyor. Aynı başlık altında sunduğumuz bu ikinci tanıtma notlarında, elimize geçen makalelerin tam bir tenkit ve tahlilini yapmaya çalışmadığımızı da belirtmek isteriz. Yabancı olduğumuz dillerde yazılan bu yayınların sadece bilinen Batı dillerindeki özetlerinden faydalanabildiğimizi de burada bir daha işaret ederiz.

I. KALESHI, Hasan; *Jedna prizrenska i dve vuçitrnske kanunname* (*La kanunnâmé de Prizren et les deux kanunnâmés de Vuçitrn = Prizren kanunnâmesi ve Vuçitrn'in iki kanunnâmesi*), "Glasnik muzeja Kosova i Metohije", II (Priştina 1957) 289-300, çok kısa fransızca özetli.

Bu küçük araştırmada H. K. İstanbul'da Başbakanlık arşivinde bulunduğu üç kanunnâmeyi tanıtmaktadır. Bunlardan Prizren kanunnâmesi H. 978 = 1570, Vuçitrn kanunnâmelerinin ilki H. 932 = 1525, diğeri ise H. 937 = 1530 tarihlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kanunnâmeler ötedenberi üzerinde önemle durulan bir konu teşkil etmektedir. Daha yıllarca önce Ciro Truhelka, Bosna arazi meselelerini incelerken kanunnâmelere de temas etmişti². Prof. Ö. L. Barkan'ın büyük eserinde ise, İmparatorluğun muhtelif yerleri hakkındaki kanunnâmelere dair toplu ve çok etraflı bilgiler ile birlikte çok sayıda kanunnâme de yayınlanmıştır³. Şehir nizamı ve kültür tarihi bakımından çok değerli birer vesika olan bu yazıların hepsinin derlenmesi suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş arazisi içinde çeşitli devirlerde yürürlükte olan nizamları toplu bir şekilde öğrenmek mümkün olacaktır⁴. Bu bakımdan H. K. nin bu küçük yayını, bu yoldaki çalışmalara yardımcı olacak faydalı bir araştırmadır. Yalnız kanunnâmelerin orijinal metinlerinin de birlikte yayınlanması temenni edilirdi.

¹ S. Eyice, *Türk sanat tarihine dair Yugoslav yayınları*, "Tarih Dergisi", XI, sayı 15 (1960) 161-165.

² C. Truhelka, *Die geschichtliche Grundlage der bosnischen Agrarfrage*, Sarajevo 1911, türkçesi, *Bosna'da arazi meselesinin tarihi esasları*, "Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası", I (1931) 43-69.

³ Ö. L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ziraat ekonomisinin hukukî ve mâlî esasları, I Kanunlar*, İstanbul 1945.

⁴ Anonim, *Kanunnâme-i ihtisab-ı Bursa*, (Türk standartları Enstitüsü yayını), Ankara 1963.

II. KALEŞHİ, Hasan ve REDZEP, İsmail; *Prizrenac Kukli-Beg i njebove zuduzbine (Der Kukli-Beg von Prizren und seine Stiftungen = Prizren'li Kukli Bey ve vakıfları)*, "Orientalni Institut u Sarajevu, Prilozi za Orientalnu Filologiju", VIII-IX (Sarajevo, 1960), 1960 143-168, çok kısa almanca özetli.

H. K. ve *İ. R.* (halen Türkiye'de yaşayan ve İsmail Eren imzası ile yazıları çıkan şahıstır) bu küçük araştırmalarında, Rumeli'nde birçok vakfın kurucusu olduğu bilinen ve Kukli Bey olarak tanınan şahsın hayatını, ailesini ve bıraktığı eserleri tesbite çalışmaktadırlar. Esas kaynakları H. 944 (=1537/38) tarihli bir vakfiye olmakla beraber, yazarlar bu konuyu daha birçok kaynak ve incelemenin yardımı ile tamamlamağa böylece Kukli Bey adı ile şöhret bulan idarecinin faydalı bir monografiyasını ortaya koymağa gayret etmişlerdir. Tesbit olunabildiğine göre, Kukli Bey'in asıl adı Mehmed olup, dedesi Kasım, babası ise vakfiyenin yazıldığı sırada henüz sağ olduğu anlaşılan Hayrüddin'dir. Ailenin esası Bulgaristan'da Varna'dan gelmektedir. Yazarların tahminlerine göre 15. yüzyılın ortalarına doğru doğan Mehmed Bey H. 963 (=1555/56) da ölmüştür. Mehmed Bey'in vakfiyedeki ilk eseri Prizren'deki camiidir. İkinci hayratı ise sonra adı Brodosavec olan Zinova'daki camiidir. Bu hayratı için Mehmed Bey Prizren'de bir çok dükkândan başka, bir kervansaray yaptırmıştır. Ayrıca Zinovo'daki hamamı da bu hayratına evkaf olarak verilmiştir. Mehmed Bey'in Üsküp'de Boyacılar mahallesinde de Prizren'deki gibi "fevkanî ve tahtanî" bir kervansarayı da evkafından biridir. Arnavutluk'da Batı-lılarca Alessio denen Leş kasabasında "... bina ettiği iki kervansaray ve elli bab dükkân ve fevkanî ve tahtanî çardaklar..." ile bir hamam da evkafındandır. Türkler arasında Akhisar olarak bilinen ve Arnavutların Leş olarak adlandırdıkları Alessio tarihe, İskender Bey'in Osmanlı hâkimiyetine karşı harekâta başladığı ve öldüğü yer olarak geçmiştir. Bu yerden bahsedene yarım yüzyıl önce yazılmış bir seyahatnamede, herhangi bir Türk devri eserinin adına rastlanmamaktadır⁵. Mehmed Bey'in Kalkandelen (Tetovo) de Vardar ırmağı üzerinde bir köprüsü vardır. Ve Dukakin nahiyesinde, Klumeine'de, Vespas iskelesinde, Gudun'da Prizren'in Mamuşa karyesinde ve daha başka yerlerde kervansaraylar yaptırmış olduğu gene bu vakfiyeden öğrenilmektedir. *H. K.* ve *İ. R.* nin bu değerli monografyaları adları geçen tesisler hakkında açıklamalar ihtiva etmekle beraber, bunların bizim için anlaşılması güç bir dilde oluşu faydalanma imkânlarını azaltmaktadır. Ayrıca adları geçen binalardan ayakta kalanların tesbiti ile bunların resimlerinin yayınlanması herhalde çok iyi olurdu. Osmanlı İmparatorluğu kasabalarından olarak Prizren'in eski hâli hakkında bildiklerimiz azdır. Zira başlıca kaynaklarımızdan Evliya Çelebi buradan geçmemiştir. Fakat bu kasabanın Türk devrinden kalan eserleri arasında Budin beylerbeyi Sofî Sinan Paşa'nın büyük bir camii olduğuna burada işaret edebiliriz⁶. Kısacası yazarların bu küçük araştırması Rumeli'nin Türk devrine malzeme sağlayan faydalı ve değerli bir etüddür.

⁵ Th. Ippen, *Skutari und die Nordalbanische Küstenebene*, Sarajevo 1907, 51 vd.

⁶ E. H. Ayverdi, *Yugoslavya'da Türk âbideleri ve vakıfları*, "Vakıflar Dergisi", III (1957) 19, bu kasabadan iki cami (Sinan Paşa ve Bayraklı) ile bir köprünün resmini

III. KALEŞİ, Hasan; *Najstarija vakufnama u Jugoslaviji (Die aelteste Waqfiyya in Jugoslawien = Yugoslavya'da en eski vakfiye)*, "Orientalni Institut u Sarajevi, Prilozi za Orienjantalnu Filologiju", X-XI (Sarajevo 1961) 55-73, çok kısa bir almanca özetli, ayrıca metin dışı üç levha.

Bu araştırma bugün Bitola denilen Türk idaresindeki Manastır'ın bir hayır binası ile ilgilidir. *H. K.* nin ileri sürdüğüne göre bu yazısını hazırladığı güne kadar Yugoslavya'da meydana çıkmış olan en eski tarihli vakfiye sureti işte bu vesikadır. H. 839 (=1435) tarihli olan bu vesika'da Çavuş Bey de denilen Sungur Bey'in hayır binaları ve bunlara tahsis edilen evkaf sayılmaktadır. Vesika orijinal olmayıp, Manastır Şer'i mahkemesinin sicillerindeki bir suret halinde elde edilmiş ve Üsküp Devlet arşivinde muhafaza edilmekte idi. Sungur Bey, II. Murad (1421-1451) devri ricalinden olup Rumeli'deki seferlere katılmış ve *H. K.* nin tahminine göre İskender Bey'e karşı yapılan seferden dönüşünde Manastır'da yerleşerek buradaki vakıflarını yaptırmıştır. Sungur veya Çavuş Bey'in en önemli eseri Manastır'da Eski Cami de denilen kubbeli bir cami idi. Bunun yanında ayrıca bir medrese ile bir de zâviye'nin kurucusu idi. Maalessef bu kâgir güzel cami korunmamış ve 1956'da yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır. Manastır (=Bitola) şehrinin en eski islâmi eseri olan bu anıt H. 838 (=1434/35) de yapıldığına göre Rumeli'nin başlıca en eski Türk anıtlarından biri olarak da muhakkak ki özel bir değere sahip bulunuyordu. Elimizde bugün yalnız vakfiyesinin sureti ile *H. K.* nin tesbitine göre zâviyesinin harabesi kalmıştır. Sungur Bey veya Çavuş Bey camii'nin hiç değilse ancak bir fotoğrafı ile, Üsküp Teknik Fakültesi öğretim üyelerinden Yük. Mim. Kroum Tomovsky tarafından çizilmiş plânı ve kesitinin mevcut olduğunu da burada belirtmek yerinde olacaktır⁷. Bu resimlerden öğrendiğimize göre revakı pâyeli ve üç bölümlü bir son cemaat yerini takip eden cami mekânı, kare plânlı olup beden duvarlarına gömülü dört büyük kemer pandantifli kubbeyi taşıyordu. Kapısının sol tarafında duvar kalınlığı içine yerleştirilmiş bir merdiven, binanın sol köşesi üzerinde yükselen kâgir güzel minareye çıkışı sağlıyordu. Cami, çapı 10 m. yi bulan kubbesi ile, bu devirde yaygın olduğu anlaşılan kare mekânı tek kubbe ile örtülü ibadet yerleri tipinin güzel örneklerinden biri idi. Orta derecedeki bir cami için 10m. çapında bir kubbenin azımsanamıyacağı aşîkârdır. Bu önemli anıtın böylece tek hâtırası, Tomovsky'nin rölevelleri ile *H. K.* nin yayınladığı vakfiyesidir. Yazara göre belki Manastır çevresinden olan Sungur Çavuş'un ayrıca Edirne'de de bir camii ile Vidin'de üçüncü bir camii

verir. Yemen Fâtihî denilen Koca Sinan Paşa ile Budin Beylerbeyi Sofî Sinan Paşa ayırd edilmelidir. Prizren'deki camii'nin, bunlardan ikincisine ait olduğu iddia edilmektedir ki, bu eser IX. No. lu yayında ayrıca tanıtılmaktadır. Bilhassa, 15-16. yüzyıllar ricalinin herbirinin hayır yapılarını sistemli bir şekilde derlemek bir takım yanlışlıkları önlemek bakımından elzemdir. Konya'da H. 981 (=1573) de ölmüş diğer bir Sinan Paşa'nın türbesi vardır, kşl. M. Önder, *Mevlâna şehri Konya*, Konya 1962, 318.

⁷ K. Tomovsky, *Les mosquées de Bitola*, "Sbornik de la Faculté technique-Université de Skopje", (Skopje 1956 57) 29-60, bilhassa 46, res. 18-20, kşl. S. Eyice, *not 1' deki yerde*, 163-164 ve "Belleten", XXIV (1960) 305-306.

daha olduğu bu vesikadan öğrenilmektedir. Bu hayır binaları için vakıf sahibi, Manastır'da bir han ile dükkânlar, yedi su değirmeni vs. ayrıca Edirne'de birçok dükkân, Vidin'de de yirmi dükkân ile gene bir değirmen tahsis etmiştir. Vidin'deki mescid hakkında bir bilgimiz olmamasına karşılık, *H. K.* nin de işaret ettiği gibi Sungur Çavuş'un Edirne'deki camiini daha iyi tanımaktayız. Üzerindeki arapça kitabesinden bânisinin Çavuş Bey olduğu öğrenilen ve tarihi H. 847 (=1443/44) olarak tesbit edilen bu tek kubbeli minareli camiin korunmadığı anlaşılmaktadır⁸. Böylece II. Murad devrinin bu şahsiyetinin kurdurduğu tesislerin hepsi insanların ilgisizliği yüzünden ortadan kalkmıştır⁹.

IV. KALEŞİ, Hasan ve MEHMEDOVSKI, Mehmed; *Tri vakufnami na Kaçanikli Mehmed-Paşa (Les trois "vakoufnamés" de Katchanikli Mehmed-Pacha = Kaçanikli Mehmed Paşa'nın üç vakfiyesi)*, Skopje 1958, 100 S. metin içinde üç resim ve vakfiye metinleri ile faksimileleri, iki sahifelik fransızca bir özet bulunmaktadır.

Yazarların yayınladıkları vesikalardan çıkardıklarına göre Rumeli'de bir çok hayır binalarının kurucusu Kaçanikli Mehmed Paşa, 1593 Avusturya seferinde serdar olan ve tarihlerimize Koca veya Yemen Fatihi olarak geçen Sinan Paşa'nın oğludur¹⁰. Sinan Paşa da Arnavutluk'da Lioima yakınında Topoyani'lidir. Ve nihayet *H. K.* ve *M. M.* e göre Mehmed Paşa, vakfiyeleri 1608'de kayda geçtiğine göre Peçevî (II, 31) nin söylediği gibi 1603'de değil 1608 den sonra ölmüş olmalıdır. Bu tarih problemleri herhalde Osmanlı devri tarihi ile ilgilenenlerin incelemeleri gereken bir hususudur. Kaçanikli Mehmed Paşa'nın birinci vakfiye'ye göre başlıca eserleri, Üsküp'de bir cami, bir mektep, bir zâviye ile Kaçanik'de hanlar, köprüler, bir çeşmeden ibarettir. İkinci vakfiye'de Mehmed Paşa'nın Gostivar'daki eserleri sayılmaktadır. Bunlar bir cami, bir kervansaray, bir mektep ile bir hamamdır. Kalkandelen yani Tetovo'da bir saatkulesi, Kiçevo'da bir hamamı olduğu öğreniliyor. Sonuncu vakfiye'de ise bağışlanan arazi ve çeşitli gelir kaynaklarından başka, Debar'daki bir han, bir zâviye, bir mescid, köprüler ve mekteplerin adı geçmektedir. Maalessif slav alfabesi ile yazıldığı için bu dili bilmiyenlerin istifade

⁸ O. N. Peremeci, *Edirne tarihi*, İstanbul 1940, 76, bu cami ve haziresinin satışı hakkında bk. R. M. Meriç, *Edirne'nin tarihî ve mimarî eserleri hakkında*, "Türk Sanatı tarihi araştırma ve incelemeleri", I (İstanbul 1963). 466, no. 11; 22. I. 1948 tarihli bir kararla (kşl. s. 465), 450 lira değer biçilerek (!), 23. II. 1948 günü bu cami açık arttırmaya çıkarılmıştır.

⁹ T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, İstanbul 1952, 37.

¹⁰ Büyük bir inşaatçı olan Sadrâzam Sinan Paşa'nın Belgrad, Bursa, İstanbul, Kasımpaşa, Hasankale, Larende, Kahire, Bulak, Selânik, Şam, Uzuncaova, Kaçanik, Bursa Yenişehir ve Zambakiye (?) de çeşitli hayır binaları veya vakıfları vardır. Ayrıca İmparatorluğun geniş topraklarında birçok yerlerde gelir kaynaklarına sahip idi. Fakat bu inşaatçılığına karşılık Sinan Paşa, Osmanlı tarihinde pek iyi bir iz bırakmamıştır. Aynı husus oğlu Mehmed Paşa için de söylenebilir.

edebilmesi çok zor olan bu ilgi çekici araştırmada Üsküp'deki eserlerin iki resminin klişeleri çok fena olduğundan tamamen istifade edilmez haldedir. Yalnız cami kitabesi fotoğrafı oldukça iyi ve okunaklıdır. H. 1010 (=1601/02) tarihli olan bu kitabede camiin bânisi Mehmed Ağa olarak kayıtlıdır. Bu eserlerin binaları hakkında etraflı bir bilgimiz olmamakla beraber, Gostivar'daki cami az da olsa bir dereceye kadar tanınmaktadır ¹¹. Duda'nın araştırmasından müphem bir surette anlaşıldığına göre, Üsküp'de Çayır mahallesinde Mehmed Paşa camii haziresinde, Kaçanikli Mehmed Paşa'nın mezarı bulunmaktadır ¹².

Bu vesile ile zihnimizde beliren bir noktaya da işaret etmek isteriz. Belki yazının aşlında bu hususda bir açıklama bulunmaktadır. Biz sadece fransızca özetinden faydalandığımızdan bu hususda etraflı bilgi edinemedik; Osmanlı tarihinde pek iyi bir şöreti olmıyan ve kötü lakaplar ile aynı addaki ricalden ayırd edilen Sinan Paşazâde Mehmed Paşa'ya, Hatwan kalesinin zaptı üzerine H. 1002 (= 1594) de Vezaret verildiğine göre, aynı şahsın olması gereken Üsküp'deki camiin H. 1010 tarihli kitabesinde Paşa olarak değil fakat Ağa ünvanı ile yazılması dikkate takılmaktadır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, 16. yüzyıl Osmanlı tarihinin bu ilgi çekici şahsiyetlerinin hakiki hüviyetleri, yeni vesikaların ışığında tarihçiler tarafından ortaya konulmalıdır.

V. KALEŞİ, Hasan; *Prizren kao kulturni centar za vreme Turskog perioda, (Prizren-Centre culturel pendant la période turque = Prizren, Türk devrinde bir kültür merkezi)*. Gjurmime Albanolojike", I (Priştine 1962) 91-118, fransızca bir özet ile.

Prizren şehrinde Türk idaresi sırasındaki kültür durumunu inceliyen H. K. arnavutça yazısında çeşitli konular üzerinde durmaktadır. 1455'den 1912'e kadar süren Türk idaresi devrine ait ilk olarak ele alınan vesikalar vakfiyelerdir. Bunlardan birincisi, Sûzî'nin yaptırdığı bir cami, bir sıbyan mektebi, bir çeşme ve bir köprü ile vakfettiği kitaplar hakkındadır. H. K. nin Prizren eserleri hakkında ikinci vesikası Kukli Bey vakfiyesidir. Yazar Prizren'deki Mehmed Paşa camii ile medresesinden bahsetmekte ise de, özetten pek açık olarak bu Mehmed Paşa'nın Kukli Mehmed Bey ile aynı olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Mehmed Paşa, burada bu hayır tesislerinden başka bir de hamam yaptırtmış olup, H. K. nin düşüncesine göre bu şahıs Budin Beylerbeyi olan Yahya Paşa-zâde Mehmed Paşa ile aynıdır, ve türbesi Prizren'de bulunmaktadır. Yazar bu arada Sinan Paşa tarafından H. 997 (=1588/89) tarihinde bu medreseye bağışlanan değerli bir Kur'an tefsirinin vakıf kaydını da vermektedir. Prizren'de ayrıca Mevlâna Ali Efendi ile 1806-1836'da Prizren mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın birer medresesi, Tahir Paşa-zâde 1841-42'de

¹¹ Kşl. Ayverdi, *not 6'daki yerde*, 18, bu eseri H. 1054 (1644) tarihli olarak gösterir.

¹² H. Duda, *Balkantürkische Studien*, Wien 1950, 39-40, kşl. 58, yazar Mehmed Paşa camii ve türbesinden bahsettikten sonra s. 58'de meseleyi karışık ve çapraşık bir takım tahminler ile çözümlenmez bir şekilde sokar.

Prizren mutasarrıfı Emin Paşa'nın bir cami ve medresesi bulunuyordu. Nihayet Batılı seyyahların yazıları ile *Salnâme*'lerden derlendiğine göre geçen yüzyıl içlerinde bu şehirde 17 erkek Türk okulu, 9 kız Türk okulu, bir rüşdiye vardı, ortodoks ve katoliklerin ise sadece birer okulları bulunuyordu. *H. K.* nin tesbitine göre Prizren vilâyetinde ilk olarak 1871'de Vilâyet matbaasında türk ve sırp-hırvat dillerinde *Prizren* gazetesi yayınlanmağa başlamış, bir *Salnâme* de burada basılmış ve 1874'de Prizren vilâyet merkezi olmaktan çıkınca, aynı gazete Priştine'de *Kosova* adı ile yayınlanmağa devam etmiştir¹³. *H. K.* Prizren'in evvelce mevcut altı tekkesinden bahsederek bu münasebetle Seyyid Muhammed Nur ve onun Melâmi tekkesi üzerinde durur. Aslında Mısır'dan gelen ve son yüzyılın önemli tasavvuf erbabından Seyyid Muhammed (1813-1885) in hayatı, yazıları ve tasavvufdaki görüşleri ile onu takip edenler çok etraflı bir şekilde evvelce işlendiğine burada işaret edebiliriz. Bu arada 55 yazısından arapça olan 17'sinin ve türkçe 38'inin de bir listesi evvelce yayımlanmıştır¹⁴. *H. K.* makalesinde, Seyyid Muhammed'in bazı yazılarının Belgrad'da Üniversite kütüphanesinde muhafaza edildiklerini bildirmektedir ki, bu tasavvuf tarihi ile uğraşanların ayrıca ilgilenecekleri bir nottur. *H. K.* Türk idaresi sırasında Prizren'de yetişen şair ve yazarlardan da bahsederek, ilk olarak Suzi'nin üzerinde durur. 16. yüzyılda yaşayan ve Prizren'de hayratı olan Suzi'nin *Gazavat-name-i Mihaloğlu Ali Bey* adında bir manzum eseri bilinir ki bunun yazma nüshaları, A. Sırrı Levend, İstanbul Millet, Berlin eski Staatsbibliothek ve Zagreb'de kütüphanelerde bulunmaktadır¹⁵. *H. K.* Suzi'nin kardeşi şair Nehari'den de bahisle, sonra İstanbul'da Süleymaniye kütüphanesinde bulunan *Feth-i Kala-ı Belgrad*'ın yazarı olan Sa'yi üzerinde durmaktadır. *H. K.* biri Prizren'li diğeri Sigetvar kadısı olan ve 1587/88'de orada öldürülen iki Sa'yi'den bahisle, Prizren'li Sa'yi'yi tesbite çalışmaktadır¹⁶. Etüd, Emin Paşa medresesi müderrislerinden Mehmed Tahir ile 1929'da ölen Hacı Ömer Lütfi hakkındaki notlar ile tamamlanmaktadır. Sonraları Prizren müftüsü olan Mehmed Tahir'in mesnevi tarzında yazdığı 227 beyitlik Prizren şehri eserleri ve bunların kurucuları hakkındaki yazma bir eseri olduğunu gene *H. K.* bildirmektedir.

¹³ Millî kütüphane yayınları, *Eski harfli türkçe süreli yayınlar toplu kataloğu*, Ankara 1963, de sadece haftalık *Kosova* gazetesi vardır. Bunun da 1880, 1881, 1882 ve 1898 yıllarına ait sayıları mevcuttur. Diğer gazetenin ise hiçbir sayısı Millî Kütüphaneye girememiştir. Bu hususda ayrıca bk. I. Eren, *1866 yılından sonra Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'da yayınlanan Türkçe gazete ve dergiler*, "Bilgi-Muallimler Birliği Dergisi", XIV (1961) sayı 163-167.

¹⁴ Abdülbaki (Gölpınarlı), *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul 1931, 231 vd. eserlerin listesi için bk. 287-290.

¹⁵ A. S. Levend, *Gazavat-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, Ankara 1956.

¹⁶ *İstanbul kütüphaneleri, Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları, I Türkçe tarih yazmaları, 2 Türk tarihine ait metinler*, 1944, 255, no. 141.

VI. ÇİPAN, BORİS; *Starata stanbena arhitektura vo Ohrid (L'ancienne architecture d'immeuble à Ohrid = Ohri'de eski mesken mimarisi)*, "Sbornik (= Recueil) de travaux, Edition spéciale, publiée à l'occasion du Xe anniversaire de la fondation du Musée et dédiée au XIIe Congrès International des Etudes Byzantines", Ohrid 1961, 1949-162, Resimli.

1912'e kadar bir Türk kasabası olan Ohri evleri hakkında olan bu çalışmada müslüman ve hıristiyan evi olmak üzere iki mimarî tip ayırd edilmeğe çalışılmakta, ve yazar "ev mimarisinin meydana gelişinde hernekadar Türklerin rolleri önemli ise de" dedikten sonra garip ve çok müphem bir fikri savunmağı tercih etmektedir. *B. Ç.* a göre "Bu mimarinin, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi sınırları arasında oluşunun onu Türk mimarisi olarak adlandırmaya yetmeyeceğini" ileri sürer. Bu düşüncenin ne dereceye kadar doğru olduğunu araştırmak için yapılması gereken, 14. yy. sonlarında feth edilen ve 1912'de elimizden çıkıncaya kadar müslüman ve Türk unsuru kuvvetli olan bir Rumeli şehrinin Osmanlı idaresi sırasındaki tarihçesini, sosyal ve şehir gelişmesi bakımından sağlam rakkamlar ile tesbit ile kararlara varmaktır. Yazara göre, Türk evi, hakkında pek az şey bilinen Bizans âyan evinin (maison seigneuriale byzantine) taklidi olmakla beraber, bu prensipler, islâm yaşayışının gerektirdiği bazı değişmelere maruz kalmış, kapalı avlu, harem kısmı, hamam vs. gibi bölümleri katılması ile zenginleşmiştir. *B. Ç.* hıristiyan ve müslüman evinin 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl içlerinde müşterek taraflara sahip olduğunu işaret ettikten sonra, başlangıçta ortaya attığı fikre dönmekte, bu sivil mimariye Türk mimarisi denilemeyeceğini, Balkan mimarisi de denilmesinin doğru olmayacağını bildirerek, bu sivil yapı sanatını her yerin adı ile oranın sivil mimarisi şeklinde adlandırmanın doğru olacağını ileri sürer. Bütün bunlar üzerinde tartışılacak problemlerdir. Nitekim yazarın, Türklerin düzlüğe yerleştikleri ve hıristiyanlara ise kale içinde dik yamaçta dar bir sahayı bıraktıklarını ve mimarinin bu şartlar içinde geliştiğini iddia etmesi de gariptir. Feth edilen şehir ve kasabalarda, evlerce sur içinde Türk ve müslümanlar otururken, sonraları bu mahallelerin hıristiyanlara bırakıldığı ve Türklerin dış mahallelere yerleştikleri birçok Rumeli ve Anadolu kasabasında müşahede edilen bir olaydır. Bunun en tipik örneklerinden biri evlerce Edirne'de cereyan etmiştir¹⁷. Şu halde, *B. Ç.*'in bu hususdaki fikirlerini şehrin 15. yüzyıldan sonraki sosyal düzenini Türk kaynaklarının yardımı ile araştırdıktan sonra daha sağlam temeller üzerine kurması gerekir. Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*'nde bile Ohri ileri gelenlerinin evleri, konakları hakkında bilgilere rastlanır¹⁸. Hattâ bu bölgedeki Türk hâkimiyetinin son yıllarına ait bir *Salnâme*'de Ohri'ye nâzır bir tepede inşa edilmiş olan Celâleddin Bey'in konağının "şayan-ı temaşa" harabelerinden bahsedilir¹⁹. *B. Ç.*'in bu evlerin iç mimarî ve döşenmesi ile ilgili olarak verdiği kelimeler, meselâ *sergeni* (=sergen), *tchitchekluk* (=çiçeklik) menşelerini açıkça

¹⁷ S. Eyice, *Bizans devrinde Edirne ve bu devire ait eserler, Edirne armağan kitabı*, Ankara 1964, 63.

¹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII (1928) 735 vd.

¹⁹ *Manastır vilâyeti salnâmesi*, 1308, 83.

gösterir. Ohri evleri, Osmanlı mimarisinde 18. yüzyılda hâkim olan Batı tesirlerine dış mimaride boyun eğmiş fakat iç mimaride bunun bir izi olmamıştır. Fakat yazarın da ifade ettiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ile bu iç mimari de ortadan kaybolmuştur.

VII. ÇİPAN, Boris; *Stara gradska arhitektura vo Okhrid (= Ohri'de eski sivil mimari)*, Skopje tz. 60 S., resimli, ayrıca birçok levha. Fransızca özetli, s. 49-53.

Yukarıda aynı yazarın makalesinin pek az farkla, bu monografinin özetinde tekrarlandığı görülür. Eski sivil mimariye karşı sevgisi muhakkak ki çok büyük olan ve esas mesleği mimar olduğu anlaşılan B. Ç., burada Ohri'nin şehir olarak karakterini²⁰, sokak düzenini, manzarasını, ve ev yapı sanatını, fotoğraflar, çeşitli plân ve röleveller ile ortaya koymaktadır. Yalnız şu var ki yazar, son yüzyılda Hıristiyanların oturdukları yamaçdaki evleri incelemiş, son yıllarda tamamen ortadan kaldırılarak şehrin modern binaları ile turistik otellerinin yapıldığı bölgedeki eski Müslüman evlerine hiç temas etmemiştir²¹. Bu tutum karşısında kitabının başlığının yanıltıcı olduğunu itiraf etmek gerekiyor. Zira bu kitap, Ohri sivil mimarisi hakkında bir monografi olmaktan ziyade, evvelce sahipleri Hıristiyan olan evlere dair bir etüddür. Fakat her ne olursa olsun, eski Türk ev mimarisini inceleyenlerin Ohri evleri hakkındaki bu araştırmayı ve içindeki zengin malzemeyi ihmal etmemeleri elzemdir²².

VIII. TOMOVSKY, Kroum; *Bezistenot vo Ştip (Le bezisthene à Ştip= İştîp bedesteni)*, "Zbornik na Ştipskiot narodenj", II (Ştip 1961) 92-101, resimli ve Fransızca çok kısa bir özetli.

Yugoslavya'daki Türk hâkimiyeti devrine ait yayınlarını tanıdığımız K. T.²³, İştîp bedestenini kısa bir şekilde tanıtmaktadır. Evliya Çelebi'nin de bahsettiği bu eser²⁴, iki payeye atılmış kemerlerin ayırdığı üç büyük bölümden ibaret bir yapı

²⁰ S. Eyice, *Ohri'nin Türk devrine âit eserleri*, "Vakıflar Dergisi", VI, 1965, 137-145, ve 28 res.

²¹ Bir kaç yıl önce Ohri'den geçtiğimizde, yeni yapılan Büyük otelin yakınında, pencerelerinde renkli camlı alçı pencereleri hâlâ duran fakat çok harap eski bir Türk evi görmüştük. Sazlık denilen Türk ve Müslüman mahallesinin belki son hâtırası olan bu evin, Ohri'nin eski evleri hakkındaki bir monografyada yer alması gerekirdi kanaatindeyiz. Bu ev hakkında bk. yukarıda not 20'deki yazımız.

²² M. Evren, *Türk evinde çıkma*, (İstanbul Teknik Ü. yayınları) İstanbul 1959, 47, 49, 50'de Ohri'den bazı ev rölevelleri ihtiva eder. Ancak bu resimlerin menşei hakkında hiçbir açıklamada bulunmayan yazar, bunlar orijinal röleve mi yoksa ikinci elden mi olduklarını bildirmemektedir.

²³ Kroum Tomovsky'nin Manastır (Bitola) camileri ile Makedonya türbeleri hakkındaki araştırmaları ile tanımaktayız, kşl. yukarıda not 7'deki yerde.

²⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 119, "kurşun örtülü kubbelerle mestûr bir bedesten" denilmektedir.

olup, Bedesten nev'i içinde başlıbaşına orijinal bir anıt değerine hâizdir. Bir kaç yıldanberi Osmanlı devrine ait Rumeli ve Anadolu'daki bütün bedestenleri tesbite çalışsan bir kimse olarak, K. T. nin bu küçük etüdünü çok faydalı bulduğumuz burada belirtmek isteriz²⁵.

IX. REDZİÇ, Husrev; *Pet Osmanlijskih potkupolnih spomenika na Kosovu i Metohiji (Cinq monuments sous coupole ottomans dans la région de Kossovo et Metohija = Kosova ve Metohiya bölgesinde kubbeli beş Osmanlı devri anıtı)*, "Starine Kosova i Metokhije-Antikitete te Kosove-Metohis", I (Priştine 1961), 95-101, ayrıca 12 resim, fransızca özetli.

H. R. bu kısa yazısında Kosova ve Metohija bölgesinden beş Osmanlı devri eserini tanıtmaktadır. Bunlar Priştine'de Sultan Fatih Mehmed, Prizren'de Sinan Paşa, Cakovici'de Hadim camileri ile Prizren'de bir hamam ve nihayet Kosova'da I. Murad Hüdavendigâr'ın meşhed-türbesidir. Priştine'deki Fatih Mehmed camii 1461'de yapılmış üç bölümlü bir soncemaat yerine sahip güzel ve heybetli bir eserdir. Kare plânlı esas mekânı 13,50 m. çapında bir kubbe örtmektedir. İnce bir minare bu anıtın genel kompozisyonunu tamamlıyor. H. R.'in makalesindeki fotoğraflardan, kubbe kasnağının dış görünüşü biraz gözü yadırgatıyor. Burada köseleri belirten payeler bu devir mimarisi için pek normal sayılamaz. Gene resimlerde, camiın güzel bir cümle kapısına da sahip olduğu farkedilmektedir. Makalede plân ve binaların içlerini gösteren resimler olmadığından maalesef iç mimarî özellikleri hakkında bir fikir edinmek kabil olmamaktadır. Aynı şekilde burada camiın kitabesi hakkında da bir nota rastlanmıyor. İkinci anıt olan Prizren'deki Sinan Paşa camiinden ise, yukarıda başka yayınlar münasebetiyle de bahsettik. Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir bucağına yaptırttığı eserleri ile tanınan ve Yemen fatihi de denilen Koca Sinan Paşa'dan ayrı birSofî Sinan Paşa'nın eseri olan bu cami H. R.'e göre 14,50 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür. Ne yazık ki yazar hiçbir eserin plânını vermediğinden bu anıtın hakikî ölçü ve mimarî tertibini öğrenemiyoruz. Fakat muhakkak ki Sinan Paşa camii, Rumeli'nin kendi başına özelliklere sahip değerli eserlerindedir. Rumeli'de çok sevilen ince ve aşırı derecede uzun minarelerden bir tanesine sahip bulunan bu camiın üç bölümlü soncemaatyeri tamamen yıkılmış ve ortadan kalk-

²⁵ Osmanlı İmparatorluğu bedestenler hakkında geniş bir araştırma hazırlamaktayız. Bu konu hakkında derlediğimiz ilk çalışma, *Les "bedesten's" dans l'architecture turque* başlığı ile, 1963 Eylül'ünde Venedik'de toplanan II. Milletlerarası Türk sanatı kongresine sunulmuş, fakat kongreye katılmadığımızdan okunmamıştır, özeti için bk. *II. Congresso Internazionale di Arte turca, Venezia 1963*, 35-39. Malzeme-mizi daha tamamlayıp, işlemek suretiyle hazırladığımız, *Türk mimarlık tarihinde ve Türk şehirciliğinde Bedestenler* başlıklı etüdümüz ise, Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları arasında 22 Ocak 1965'de Ankara'da bir konuşma halinde verilmiştir. Bu araştırma ve incelememizin tam metni, başlıca resim malzemesi ile birlikte, Türk Tarih Kurumu yıllık konferansları serisinin üçüncüsü olan *Halil Ethem konferansları* cildinde yayınlanacaktır.

mıştır ²⁶. Hiç şüphesiz Sinan Paşa camiinin en ilgi çekici tarafı duvarlarının çok yüksek oluşu ve bunu sağlarken, düşünülmüş olan örtü sistemidir. *H. R.* bu çok önemli mesele üzerinde durmamakla beraber, birçok resmini tanıdığımız bu eserin yapısını bir dereceye kadar tahmin etmemiz mümkün oluyor. Zeminde binaya bir kare olarak başlanmış ve buna kible tarafında bir çıkıntı teşkil eden mihrap hücresi eklenmiştir. Fakat duvarların ortası hizasında bu kare plân kesilmekte ve duvarlar bir sekizgen teşkil edecek surette yükselmektedir. Bunun üzerine de daha dar bir sekizgen üzerine kubbe oturmaktadır. Aynı sistem, daha ufak ölçüde olmak üzere dışarı taşkın mihrap çıkıntısında da tekrarlanmıştır. Böylece Prizren'deki Sinan Paşa camii, artık nisbetleri ve ana sistemi iyice yerleşmiş ve belirmiş olan klâsik devir Türk mimarisi içinde değişik hüviyeti ile başlıbaşına bir eser halinde karşımıza çıkmaktadır. Yazara göre, Prizren'deki bir kiliseden getirildiği (S. Arkhangela) tahmin olunan sütun ve başlıkları içerideki bir mahfilde kullanılmıştır. İpek (Peç) ile Prizren arasında eski adı ile Cakova yâni Djakovica'daki Hadım camii ise gene bir 16. yüzyıl eseri olmakla beraber pek tanınmamıştır. Yazar bu eserin bânisi, tarihi, kitabesi hakkında bir bilgi vermiyor. Makale ile yayınlanan ve binayı dışarıdan gösteren resim ise kifayetli bir vesika değildir. Ancak kubbe kalem işi nakışlarını gösteren fotoğraf, bu bölgenin aşırı süsleme merakının bir örneğini ortaya koymaktadır. Bu camii de, yanlardakiler manastır tonozlu ortadaki kubbeli olmak üzere üç bölümlü bir soncemaatyerinden başka kurşun örtülü çok geniş bir dışoncemaatyeri daha vardır. Esas mekân ise tek kubbe ile örtülüdür. *H. R.*'in üzerinde durduğu son iki eserden Prizren'deki çifte hamam, yazara göre Üsküp'de Davud Paşa, Saray-Bosna'da Hüsrev Paşa hamamından sonra üçüncü büyük Türk hamamıdır. Resimlerde kiremit örtülü iki büyük soyunma yeri kubbesi farkedilen bu hamamın bilhassa önemli olan halvet kısmının tertibi hakkında bir bilgi edinmek kabil olmamaktadır. Makalede son bölüm ise Kosova'da Murad Hüdavendigâr'ın meşhedine ayrılmıştır. Türbeyi dışarıdan ve bir de kapısını gösteren iki resim, yazıyı tamamlamaktadır. Bu türbe ve çevresindeki kitabeler ise ayrı bir makale konusu olmuştur.

X. LUKAÇ, Dushanka; *Turski natpisi Muratovog i Bayraktarevog turbeta* (= *Murad ve Bayraktar türbelerinin kitabeleri*), "Starine Kosova i Metohije", I (Priştine 1961) 201-217, resimli, çok kısa fransızca özetli.

D. L. benim de aynı tarihlerde üzerinde durarak hakkında bir yazı yayınladığım ²⁷ Kosova'daki Meşhed ve gene oradaki Gazi Mestan veya Bayraktar türbesi kitabelerini yayınlamıştır. Böylece aynı konu hakkında birbirinden habersiz olarak öz bakımından biraz değişik iki yazı iki ayrı araştırmacı tarafından aynı yılda basılmıştır. Benim, türbenin mahiyeti ve mimarisi üzerinde durmuş olmama karşılık, *D. L.* sadece buradaki kitabeler ile meşgul olmuş, bunların kopyaları ve tercümelerini

²⁶ Kşl. E. H. Ayverdi, *ay. yazı*, res. 41.

²⁷ S. Eyice, *Kosova'da "Meşhed-i Hüdavendigâr" ve Gâzi Mestan türbesi*, "Tarih Dergisi", XII, sayı 16 (1962) 71-82, ayrıca, 4 levha.

vermiştir. Makalesinde binaların mimarileri, tarihçeleri hakkında bir bilgi yoktur. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Rumeli'de Türk idaresinin kapatan meşhur Rumeli gezisi münasebetiyle yapılan tamire ait kitabelerden başka burada avluda mezarları olan, H. 1276 (=1859/60) da Priştine'de ölen Rifat Paşa ile Kosova vâlisi iken H. 1321 (=1903/04) de ölen Mehmed Paşa'nın Muhtar adlı bir şairin yazdığı manzum mezar kitabeleri de tanıtılmaktadır. Meşhed'in yakınında bir tepe üzerinde olan Gazi Mestan, Bayraktar veya Alemdar türbesi etrafında görülen çok garip şekilli mezartaşlarını, üzerlerindeki tarihler hayli yeni olduğundan ben pek önemli görmemişim. D. L. bunlardan yedi tanesinin fotoğraf ve yazılarını derlemiştir. Bunların en eskisi H. 1223 (=1808/09) en yenisi H. 1342 (=1923/24) tarihlidir ve üzerlerinde sadece ölünün adı ile fatiha bulunan çok mütevâzi taşlardır. Tarihî bir değerleri pek fazla olmamakla beraber Türk mezartaşlarının, bölgelere göre gösterdikleri tipler hakkında çalışıldığında incelenmeğe değer eserlerdir.

XI. NENADOVIÇ, Slobodan; *Kuća u Prizreny (La maison a Prizren= Prizren evi)*, "Starine Kosova i Metohije", I (Priştine 1961) 219-234, ayrıca 31 resim, kısa fransızca özetli.

Prizren'de eski mahallelerin ortadan kaldırılarak yerlerine modern beton binaların kurulmasını üzüntü ile karşılayan yazar, bu eski evlerin meziyetlerini, mimarî bakımdan değerlerini ortaya koymağa çalışmakta ve çok elzem görülmedikçe bunların yıkılmalarının önlenmesini temenni etmektedir. Makaleyi süsleyen resimler bu evlerden bazılarını tanıtmakta, bunların tavan süslemelerini, plânlarını, dış ve iç mimarî özelliklerini, hattâ kapı tokmaklarını güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Güzel dört tavan süslemesi deseni bilhassa ilgi çekicidir. Ayrıca S. N. Prizren ev mimarisinde kullanılan plânları²⁸, aynı ana tipin çeşitli varyasyonları halinde sınıflandırmaktadır. Burada ana tip, bir avluya açılan dört eyvan ve köşelerdeki dört oda prensibi ile meydana gelen klâsik Türk evidir ki, bu tipin binlerce örneğine yalnız Rumeli'de değil fakat Anadolu'da rastlanıyordu ve hâlâ daha rastlanmaktadır. Halk arasında "*karnıyark*" olarak adlandırılan bu ev şeması klâsik devirden pek yakın zaman öncesine kadar aynen veya varyasyonları ile yaşamağa devam etmiştir. Prizren'de S. N. in tesbit ettiği ana şemadan başka bundan doğmuş üç varyasyon vardır. Bunlardan birinde orta sofa eyvanlardan tecrit edilmiş böylece eyvanlar da oda haline gelmiş, ikincide bina yarım olarak yapılmış olduğundan sofanın yarısı ile bir eyvan ve köşe odaları vardır. Nihayet sonuncuda şemanın ancak dörtte biri tatbik edildiğinden bir köşe odası ile iki eyvan ve orta sofa kısmen mevcuttur. S. N. nin bu değerli çalışması tipleri doğru olarak tesbiti bakımından başarılı ve Türk sivil mimarisinin örneklerini ortaya koyması bakımından da çok faydalıdır.

²⁸ Çeşitli Türk ev tipleri ve varyasyonları hakkında bk. S. Eldem, *Türk evi plân tipleri*, İstanbul 1955.

XII. LUKIK, Milosav; *Demontiranye, prenos i rekonstrukcija Tahir begovog konaka u Peçi (Demontage, transport et reconstruction du "konak" de Tahir-Beg a Peç = Peç (İpek) de Tahir Bey konağının sökülmesi, nakli ve yeniden kurulması)*, "Starine Kosova i Metohije", I (Priştine 1961) 311-320, ayrıca 11 resim, kısa fransızca özetli.

Türk idaresi devrinde İpek adı ile tanınan Peç şehrinde bulunan eski bir konağın yeni esaslara göre, şehrin imar hareketleri sırasında kaldırılması gerektiğinden Eski medeniyet eserlerini koruma Enstitüsü tarafından sökülerek, şehrin başka bir yerine nakli ve orada tekrar kurulması düşünülmüş ve *M. L.* bu işi üzerine almıştır. Tahir Bey konağı bir bodrum katı üzerinde esas katı olan bir yapıdır. Plân bakımından yukarıda bahsi geçen klâsik evlerden tamamen farklıdır. Burada hâkim unsur, direkler üzerine oturan bol pencereci bir çıkmadır. Yazı fotoğraf ve desenler ile süslü olmakla beraber, evin tavanları hakkında bir fikir edinmek mümkün olmamaktadır. Değerli bir camiinden başka dikkat çekici evleri ve konakları olan İpek (Peç) şehrinin²⁹ bu evinin önce kurtarılması sonra da yayınlanması muhakkak ki büyük bir hizmettir. Ne yazık ki, konağın sökülmesi ve nakli hususunda tatbik edilen metodu makalenin yazıldığı dile tamamen yabancı olduğumuzdan ve bu hususda fransızca özetle hiç birşey bildirilmediğinden, öğrenmek kabil olmamaktadır.

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

²⁹ E. H. Ayverdi, *ay. yazı*, 20 de yazar, bu şehirdeki eski evlerden bahsetmekte ve bunları ayrı bir etüd halinde yayınlıyacağını bildirmektedir.